

NÂİLÎ SALİH EFENDİ VE KENZ-İ NASÂYİH İSİMLİ MANZUM PEND-İ ATTÂR ŞERHİ

NAİLÎ SALİH EFENDİ AND HIS VERSE COMMENTARY WHICH IS NAMED KENZ-İ NASÂYİH

Fatih ODUNKIRAN*

Özet

Kaynaklarda Nâilî-i Cedîd olarak geçen Manastırlı Hoca Nâilî Sâlih Efendi (1823–1876), Klâsik Edebiyatın son devrinde yetişmiş bir şâirdir. Encümen-i Şuarâya mensup oluşu ona ayrı bir değer kazandırmaktadır. Şâirin biri *Divan* ve diğeri *Kenz-i Nasâyih* olmak üzere iki eseri vardır.

Kenz-i Nasâyih, Ferîdüddîn Attâr'ın Pend-nâmesine yazılmış manzum bir şerhtir. Şârih, eserini Mısır'da yazmıştır. Eser, her bir Farsça beytin beş Türkçe beyit ile şerh edilmesi esasına dayanır. 901 adet Farsça beytin bulunduğu Pend-nâme 4505 adet Türkçe beyit ile şerh edilmiştir. Eser 1875 yılında telif edilmiş olup iki yıl sonra yani 1877 yılında Bulak Matbaası'nda basılmıştır. Bu makalede *Kenz-i Nasâyih*'i ilim âlemine tanıtmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Nâilî Salih Efendi, *Kenz-i Nasâyih*, Şerh.

ABSTRACT

Manastırlı Hoca Nâilî Salih Efendi (1823-1876), who is known as Nâilî-i Cedîd in many references, was a poet who had lived in the last period of Classical Literature. He had become more valuable due to his membership of Encümen-i Şuarâ. He has two pieces which are named *Divan* and *Kenz-i Nasâyih*.

Kenz-i Nasâyih which is a verse commentary, was written to explainate Feriddüdin Attâr's *Pend-nâme*. *Kenz-i Nasâyih* was written in Egypt and printed in Bulak printing house. This piece is based on explaining each Persian verse with 5 Turkish verse. *Pend-nâme* which contains 901 Persian verses is explained with 4505 Turkish verses. This piece was written in 1875 and two years later, in 1877,

printed in Bulak printing house. In this article, we introduce the Kenz-i Nasâyih to the scientific community.

Key Words: Naili Salih Efendi, Kenz-i Nasayih, Şerh.

GİRİŞ

19. asrın ikinci yarısı, Klâsik Türk Edebiyatı'nın son demlerini yaşadığı ve buna mukabil yeni bir edebiyatın yavaş yavaş şekillenmeye başladığı sancılı bir devredir. Bu dönemde, Klâsik Türk Edebiyatı eski nüfuz ve tesirini kaybetmeye başlamış olmakla birlikte, hâlâ klâsik tarzda yazan kuvvetli şâirler mevcuttur. Klâsik şiirin bu son temsilcilerinin teşkil ettiği ve Encümen-i Şuarâ olarak bilinen topluluk, döneminin önemli şâirlerinden meydana gelmektedir. Encümen-i Şuarâ, 1277 yılının sonlarına doğru Hersekli Arif Hikmet Bey'in evinde, haftada bir defa olmak kaydıyla bir sene kadar toplanmaya devam etmiştir. Encümen-i Şuarâ; Namık Kemal (1840-1888) ve Ziya Paşa (1825-1880) gibi daha sonraları Yeni Türk Edebiyatı'nın temellerini atacak olan şâirlerin dışında, Leskofçalı Galip (1828-1867), Hersekli Arif Hikmet (1839-1903), Osman Şems Efendi (1813-1893), Lebib Efendi(1785-1867), Kazım Paşa (1821-1889), Hâlet Bey(1837-1878) ve Recai-zâde Celâl Bey(1838-1882) gibi klâsik tarzı devam ettiren şâirlerden oluşmuştur.¹

Encümen-i Şuarâ'ya mensup şâirlerden biri de Manastırlı Hoca Nâîlî Salih Efendi(1823-1876)'dir.² Kaynaklarda Nâîlî-i Cedîd olarak geçmesinin sebebi 17. asırda yaşamış olan Nâîlî-i Kadîm'den tefrik etmek içindir.³ Nâîlî Salih Efendi'nin terceme-i hali ile ilgili olarak çeşitli kaynaklarda birtakım bilgilerin yer aldığı görülmektedir.⁴ Nâîlî Salih Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında en geniş malumat, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* isimli eserinde yer almaktadır. İbnülemin'in eserinde, söz konusu diğer kaynaklardaki bütün bilgiler daha da zenginleştirilmiş, genişletilmiştir. Bu yüzden Nâîlî Salih Efendi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili mevcut bilgileri İbnülemin'e bağlı kalarak özetlemek istiyoruz.

¹ A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003, s.261-262.

² *Age*, s. 262.

³ Haluk İpekten, *Nâ'îli-i Kadîm Divanı Edisyon Kritik*, MEB Yayınları, İstanbul 1970.

⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV (Haz. Orhan Hülagü, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş), Sebil Yayinevi, İstanbul 1998, s. 118.; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâ'îli*, C. II (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 1003.; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, s. 464-465.; Ömer Çiftçi, *Hâtimetü'l-eş'âr (Fatîh Tezkiresi)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 386.

* Arş. Gör., Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihodunkiran@arel.edu.tr

Nâilî Salih Efendi'nin Hayatı:

Nâilî Salih Efendi, 1823 (1239) tarihinde Manastır'da doğdu. Babası Manastırlı Kazzaz Şehâbüddin Ağa'dır. Nâilî Salih Efendi, Hattat Arnavut Ali Efendi'den yazı meşketmiştir. Kurân-ı Kerîm'i hıfz edip biraz da Arapça ilimleri okumuştur. 1843 (1259) yılında tahsil için İstanbul'a gelmiştir.

Evvelâ Nûr-ı Osmânî sonra Şehit Mehmet Paşa medreselerinde ilim tahsil etmiştir. İsteyenlere Kurân-ı Kerîm ve Şîfâ-yı Şerîf yazmak ve kibâr-zâdelerden bazılarına ders vermek suretiyle geçimini sağlamaya çalışmıştır. Daha sonraları Mısır zâdegânından biriyle Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Fârisî okutup yazı göstermiştir.

1876 (1293) yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁵

Fatin'in Hâtîmetü'l-eş'âr'ında Nâilî Salih Efendi için "İlm-i hatta behresi ve haylice eş'ârı vardır." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.⁶ Ayrıca İbnülemin, eserinde bir dipnotta belirttiği üzere şâirimiz Mevlevîdir. İbnülemin'in elinde mevcut olduğunu öğrendiğimiz kaside, şâirin mürşidi Şeyh Nazîfî Efendi için yazılmıştır.⁷ Aynı zamanda şu mısra da onun Mevlevî tarikatına mensup olduğuna işaret eder:

Bende-i Mollâ-yı Rûmuz râygândır mâlîmiz⁸

Mollâ-yı Rûm tabiri Hz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1207–1273)'ye işaret eder. Kendisinin ona *bende* olduğunu ifade etmesi Hz. Mevlâna'ya mensubiyetini gösterir.

Eserleri:

Kaynaklarda, Nâilî Salih Efendi'nin iki eserinden bahsedilmektedir. Adı geçen eserler şunlardır:

1. *Divan*

2. *Kenz-i Nasâyih*

İbnülemin, adı geçen eserinde Nâilî Salih Efendi'nin Hüseyin Kazım Kadri'nin babası Kadri Bey'e Farsça hocalığı yaptığından bahseder. Kadri

⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri, C. II*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s.1078–1082.

⁶ Ömer Çiftçi, *agt*, s. 386.

⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *age*, s. 1079.

⁸ *Age*, s. 1080.

Bey'e Farsça okuttuğu için divanı da Kadri Bey'in Haydarpaşa'daki evinde bulunmaktadır ancak çıkan bir yangında evle beraber bu divan da yanmıştır. Buna rağmen İbnülemin, Keçeci-zâde Reşat Bey'den Nâilî Salih Efendi'nin bazı şiirlerini almış ve yazmıştır. İbnülemin tarafından istinsah edilen bu şiirler bir divançe oluşturacak kadardır.⁹

İbnülemin'in, Nâilî Salih Efendi'nin bir *divançe* tutacak kadar şiirini istinsah ettiği kaydı üzerine yaptığımız araştırmalar neticesinde, Nâilî Salih Efendi'nin *Divançe*'si tarafımızdan tespit edildi.¹⁰ Bu eser bir başka makalede neşrolunup incelenecektir.

İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri* isimli eserinde Kenz-i Nasâyih için şunları söylemektedir:

“*Pend-nâme-i Attâr'ın bir beytini, Türkçe beş beyit ile taştir ve Kenz-i Nasâyih tesmiye ederek Mısır'da bastırılmıştır.*”¹¹

Burada şu hususu tasrih etmek gerekir ki İbnülemin Mahmut Kemal'in “*Türkçe beş beyit ile taştir*” ifadesi yanlıştır. Çünkü Kenz-i Nasâyih isimli eser her bir Farsça beytin beş Türkçe beyit ile şerh edilmesi esasına dayanır. İbnülemin gibi bir âlimin taştir ile şerhi ayıramayacak olması elbette düşünülemez. “*Taştîr “ikiye ayırmak” demektir. Bir şâirin gazelinin her beytinin arasına aynı vezin ve kafiyede iki mısra eklenerek yapılan murabbalara Terbî'-i mutarraf veya Taştîr denir*”.¹² Bu vaziyet ya zuhûl eseri olmalı yahut İbnülemin, eseri bizzat görmeden bu bilgiyi bir başkasından almış olmalıdır, diye düşünüyoruz.

Manzum Pend-i Attâr Şerhi Kenz-i Nasâyih*

Şerh, Arapça bir kelime olup lügatlerde “açma, açıklama, yarma, bir kitabın bir ibaresini kelime kelime izah etme, genişletme” gibi manalarla karşılanır.¹³ Şerh yazan kişilere -şerh kelimesinin ism-i fâ'ili olan- *şârih* denir.

Şerh mevzusu Klâsik Türk Edebiyatının bâkir sahalarından birisidir. Her sahada olduğu gibi, şerh alanında da birtakım tespitlere gidebilmenin ilk basamağı metinlerin yahut eserlerin tanıtılması ve neşrinden geçer. Ne yazık ki şerhe dair yazılmış eserlerin henüz isimlerine bile lâyıkiyle vakıf değiliz.¹⁴

⁹ Age, s.1079.

¹⁰ Divançe, Millet Kütüphanesi'nin AEM bölümünde 000417 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

¹¹ İbnülemin Mahmut Kemal, age, s.1079.

¹² Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 101.

¹³ Carra de Vaux, “Şerh”, İ.A.,M.E.B., İstanbul 1978, C. XI, s. 429; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989, s. 773; Ahterî Mustafa Çelebi, *Ahterî-i Kebir*, İstanbul 1310, s. 434.

¹⁴ Atabey Kılıç, “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”, *Turkish Studies*, Volume 4/6 Fall 2009, s.329.

Hâlbuki şerhler bize Klâsik Edebiyatın duyuş ve anlayış kapılarını açacaktır. Günümüzde modern tarzda bir şerh anlayışından bahsedilmekle birlikte biz henüz klâsik tarzda şerhin nasıl olduğunu bile tam olarak anlamış değiliz. Eskilerin ya da başka bir deyişle Kudemâ'nın nasıl düşündüğünü, nasıl anladığını ve aynı eserin farklı yüzyıllarda nasıl ele alındığını gösteren bu çalışmalar, eski eserlerin hangi atmosferde telif edildiğini de anlatacaktır. Klâsik

şiiirin mazmun, hayal ve fikir dünyasını daha iyi idrak edebilmek için bu şerh metinlerini tetkike mecburuz.

Makalenin asıl konusunu oluşturan Kenz-i Nasâyih'i tanıtmaya başlamadan önce edebiyatımızda şerhin nasıl bir tarzda yapıldığına kısaca değinmekte fayda vardır.

Klâsik Edebiyatta şerh edilecek metin, mensur ve manzum olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır:

1. Mensur şerhlerde filolojik izahlar ağır basmaktadır. Bu tarz şerh eserlerinde, şerh edilecek metindeki kelimelerin manaları ve birtakım gramer açıklamaları önde gelir. Daha sonra metnin açıklanmasına yer verilir.

2. Manzum şerhlerde ise kelime anlamları yahut filolojik izahlara yer verilmeksizin doğrudan metnin açıklamasına geçilir. Şârih, kaynak metinden anladıklarını kendi bilgi birikimi ve anlayışıyla açıklar.¹⁵

Kenz-i Nasâyih manzum bir şerhtir. Bu yüzden şârih, filolojik izahlara girmeden metni açıklamıştır.

Pend-i Attâr yahut Pend-nâme, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbrâhîm-i Nişâbüri (ö.618/1221) tarafından yazılmış bir eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere bir *nasihat kitabı* olan eserin dili Farsça'dır. Ancak son dönemlerde yapılan araştırmalar, Pend-nâme'nin Attâr'a ait olup olmadığı konusunda ihtiyatlı olmak gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁶ Amacımız Pend-nâme'nin kim tarafından yazıldığını tespit etmek olmadığı için bu mevzuya eğilmiyoruz.

Ferîdüddin Attâr'ın Pend-nâmesi, Klâsik Türk Edebiyatında şerh edilen Farsça eserler arasında yer almaktadır. Bu esere Şem'î Şem'ullah, Abdurrahman Abdî Paşa (ö. 1692), Şu'ûrî Hasan Efendi (ö. 1693-94), İsmail Hakkı Bursevî (1652-1725),

¹⁵ M.A. Yekta Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2007, C. II, s.125.

* Kenz-i Nasâyih'i incelerken okuyamadığımız ibareleri (...) şeklinde belirttik.

¹⁶ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", *D.İ.A.*, İstanbul 1991, C. IV, s. 98.

Mehmet Murat b. Abdurrahman (ö.1848)¹⁷ ve burada ismini zikretmediğimiz pek çok kişi tarafından şerh yazılmıştır.¹⁸ Mevcut eserlere baktığımızda Nâilî Salih Efendi'nin eseri Pend-nâme'ye yazılmış olan son şerhtir. Eser bu yönüyle de ayrı bir kıymet kazanmaktadır.

Bu makalede, Kenz-i Nasâiyih'in matbu nüshasına dayanarak eserin şekil ve içerik özelliklerinin yanında bu nüshada bulunan birtakım takriz, tarih ve açıklamalar da incelenmiştir.

Eser 280 sayfa olmakla birlikte son üç sayfası esere düşürülen tarihleri içermektedir. İlk sayfada da bir takriz olduğu göz önüne alınırsa şerh toplamda 276 sayfadır. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Farsça beyitler daha koyu renkle tabedilmiştir. Sayfalar cetveli olup her Farsça beyit hususi bir çerçevede verilmiştir. Farsça beyitler talik hattı ile basılmıştır. Şerh beyitleri ise matbu harflerle basılmıştır. Eserdeki Farsça beyit sayısı 901'dir. Her Farsça beyit, Türkçe beş beyit ile şerh edildiği için Türkçe beyitlerin toplamı 4505 beyittir. Eser bu haliyle hayli hacimlidir.¹⁹

Esere başlamadan önce kitabın birinci sayfasında Mısır Mevlevî-hânesinin post-nişini Şeyh Azmi Efendi tarafından yazılmış “*takrîz-güne*” manzum bir giriş bulunmaktadır. Takriz bir edebiyat ıstılahı/terimi olarak bir eseri methetme maksadıyla yazılan manzum veya mensur yazı anlamına gelmektedir.²⁰ Esere bir Mevlevî şeyhinin takriz yazması kendisi de bir Mevlevî olan Nâilî Salih Efendi'nin Mısır'da iken de dergâhla bağlantısının devam ettiğini gösterir. Muhtemelen Mısır'da bulunduğu süre içinde Şeyh Azmi Efendi ile samimi bir münasebet kurmuş olmalıdır. Zaten takrizin yazılma sebeplerinden biri de hatır-gönül ilişkisidir.²¹

Şeyh Azmi Efendi'nin bu takrizi aynı zamanda bir tarihtir. “*Pîşvâ-yı erbâb-ı tarikat-ı asriyye Mevlevî-hâne-i Mısriyye pōst-nişini reşâdetli Eş-şeyh Azmî Efendi hazretleriniñ işbu manzûmeye inşâ buyurdıkları takrîz-güne târîh-i nefisleridir.*” şeklinde bir girişle takrizin kim tarafından yazıldığı açıklanmıştır. Daha sonra kit'a-i kebare nazım şekliyle remel bahrinden Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezni ile yazılmış olan takriz gelmektedir. Takrizin son mısraı tarihtir.

Dil-güşâ Kenz-i Nasâiyih oldu nev-şerh-i güzîn sene 1292

¹⁷ M.A. Yekta Saraç, *agm*, s.128.

¹⁸ Bkz. Azmi Bilgin, *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1998.

¹⁹ Eserin matbu bir nüshası *Süleymaniye Kütüphanesi-Tahir Ağa Tekkesi*, 000444 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

²⁰ Muallim Nâcî, *Lügat-ı Nâcî*, İstanbul 2006, s. 267.

²¹ Turan Karataş, *Takriz Edebiyatı*, Hece Yayınları, Ankara 2002, s.23.

Hicrî olarak 1292 tarihini veren bu mısra 1875 tarihine tekabül eder. Bu tarih, eserin yazıldığı tarihtir. Aşağıda, Şeyh Azmi Efendi'nin takriz manzumesi verilmiştir.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1- *Kār-ı hayrîñ mā'ili eltāf-ı Hakk'ıñ Nā'ili*

Şerh-i pendîñ kâ'ili nazm-āver-i nutk-ı bihîñ

2- *Rūh-ı pāk-i Şeyh Attār-ı Ferīdüddīn'den*

Itr-ı ma'na şemm edip esrārına olmuş karīn

3- *Pendiniñ her beytini şerh eyleyip beş beyt ile*

Eylemiş hüsn-i nizām-ı rabtını tarz-ı nevīn

4- *Vārid oldu vasfını takrīz için levh-i dile*

Pend-i Attār'a bu şerh oldu sezā-yı āferīn

5- *Çıktı bir mısra'la Azmī hāmeden tārīh-i tām*

Dil-güşā Kenz-i Nasāyah oldu nev-şerh-i güzīn sene 1292

Bu girişten sonra eser ikinci sayfadan itibaren başlamaktadır. Başlangıçta, klâsik tarzda yazılan tüm eserlerde olduğu gibi besmele bulunmaktadır. Daha sonra Nâilî Salih Efendi herhangi bir mukaddime yahut takdime lüzum görmeksizin doğrudan doğruya kaynak metnin her bir beytini beş Türkçe beyit ile şerh etmiştir. Pend-nâme'nin vezni remel bahrinden Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün'dür. Şârih de şerhini aynı vezin üzerine bina etmiştir. Bütün eser boyunca yalnız bu vezin kullanılır. Nazım şekline baktığımızda da şârihin Pend-i Attâr'a bağlı kalarak mesnevi nazım şeklini kullandığını görüyoruz.

Bismi'l-lahi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

1- Ḥamd-ı bī-ḥad ān Ḥudā-yı pāk-rā

Ān ki imān dād müştü ḥāk-rā

1- Evvel āhir ālemiñ hamdı tamām
Zātına mahsūstur Hakk'ın müdām

2- Öyle kudret sāhibidir ol Hudā
Bir avuç toprağa imān verdi tā

3- Çün irāde etti halk-ı āleme
Verdi sūret sūretinden Ādem'e

4- Tīndan halk etti cism-i Ādem'i
Eyledi rüşen anıñla ālemi

5- Oldu çün feyz-i ezel sūret-pezīr
Nūr-ı imān Ādem'i kıldı münīr

2- Ānki der-Ādem demīd ū rūḥ-rā Dād ez-ṭifān necāt ū Nūḥ-rā

6- Ādem'e bī-keyf ü kem bi'z-zāt o zāt
Nefh-i rūḥ etti verip feyz-i hayāt

7- Çün ta'alluk etti ol rūḥ Ādem'e
Ayn-i insān oldu cism-i āleme

8- *Buldu ol rûh ile çün feyz-i hayât*
Zâhir oldu anda esmâ vü sıfât

9- *Kudretinden halka gösterdi eser*

Âlemi su kaplamışken ser-te-ser

10- *Nûh'a ihsân etti tûfândan halâs*
Dahi kurtuldu anıñla kavm-i hâs

3- Ānki fermān kerd qahreş bād-rā
Tā sezāyī dād qavm-i ‘Ād-rā

11- *Ol ki nusret-bahşıdır her ābidiñ*
Hālik ü Kahhāri kavm-i ānidiñ

12- *Rūzigāra kahrı emretti hemān*
Kavm-i Ād’iñ lāyıkın verdi yamān

13- *Kavm-i Ād etmişti kizbe inhimāk*
Rīh-i sarsar anları etti helāk

14- *Tā sekiz günle yedi gece tamām*
Anlara lā-yenkātı ‘ esti müdām

15- *Gızet-i ecsāma mağrūr oldular*
En nihāye bāda makhūr oldular

Eser Allah'a hamd ile başlamaktadır. İkinci mısradaki ise Hz. Âdem'in yaratılışına dair bir telmih vardır. Böylece eser ilk peygamberden bahsederek başlatılmıştır. Akabinde gelen beyitlerde Hz. Âdem'e ruh üflenmesine, Hz. Nuh'un kıssasına ve Ad kavminin helak oluşuna dair mısralar sıralanmaktadır. Şârih bu beyitleri ele alırken, ilk önce Farsça beytin tercümesini yapmak yerine Farsça beyitteki anlamı beş beytin içine yayarak anlatmayı tercih etmiştir. Eserin geri kalan beyitlerinde de bu tarz bir şerh usulünün takip edildiği görülmektedir. Kendisi aynı zamanda Farsça hocası olan Nâilî Salih Efendi, Farsça'ya olan vukufiyetini açıkça göstermektedir. Bu beyitlerde de görüldüğü üzere yalnız basit bir tercüme değil aynı zamanda beytin arka planı da ortaya konmaktadır.

Eserin çeşitli sayfalarında -der-kenar olarak- şerh edilen Farsça beytin anlamına uygun birtakım ayet, hadis ve Farsça kelimeleri kibar bulunmaktadır. Şârih, açıklamalarını ve görüşlerini Kur'ân'a, hadis-i şeriflere ve kelimeleri kibara isnat ettirerek ispatlamak istemiştir. Böylece nasihatlerin okuyucu üzerindeki tesiri de artacaktır.

Eserin dili devrinin özelliklerini yansıtmaktadır. 19. asrın sonlarında yazılmış bir eser olan Kenz-i Nasâyih yer yer ağdalı bir lisan ile yazılmış olsa da eserde çoğunlukla anlaşılır bir Türkçe hâkimdir. Eserin sade bir dille yazılmış olması gayet tabiidir. Çünkü bu tarz eserlerde asıl amaç *nasihat vermektir*. Edebi sanatlar yahut birtakım girift hayaller ikinci plandadır. Şârihin en dikkat çeken hususiyeti, Farsça beyitleri şerh ederken şiir dilini oldukça selis ve akıcı kullanmasıdır. Hatta yer yer ifade açısından Feriddüddin Attâr'a bile yaklaştığı söylenebilir. Aşağıdaki beyitler, Nâilî Salih Efendi'nin eserinde ne kadar akıcı bir Türkçe kullandığını göstermektedir.

(S. 35)

106-Ey birâder ger ııred dârî tamâm

Nerm ü şîrîn güy bâ-merdüm kelâm

526-Ey birâder etme âlemde keder

Akl-ı kâfî var ise sende eđer

527-Tatlı söyle rıfıkla dâ'im kelâm

Olasıñ âlemde makkûl-ı enâm

528- *İ'tidāle kıl ri 'āyet dā'imā*

Eyleme haddi tecāvüzle hatā

529- *Şöyle kim Lokmān vasiyet eyledi*

Oğluna ta'līm-i hikmet eyledi

530- *Acı olma halk ağzından atar*

Tatlı olma pek de kim ālem yutar

Eserin sonunda Nâilî Salih Efendi tarafından “*Tārīh-i Tamām Şoden-i Īn Manzūme*” başlığı altında yazılmış olan manzum bir tarih bulunmaktadır. Bu manzume eserin 277-278 numaralı sayfaları arasındadır.

Tārīh-i Tamām Şoden-i Īn Manzūme

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

1- *Bin iki yüz doksan iki sāliniñ*

Şehr-i gufrānı olan māh-ı sıyām

2- *Meymenet-bahş oldu bu manzūmeye*

Oldu anda avn-ı Bārī'yle tamām

3- *Şeyh Attār-ı Ferīdüddīn'den*

Ettim istimdād ber vefk-i merām

4- *Pendiniñ her beytini beş beyt ile*

Eyledim Türkçe şerhe ihtimām

- 5- *Hazret-i Mevlā ināyet eyledi*
Oldu beş ayda pezīrā-yı hitām
- 6- *Gerçi üç beş şerhi vardır bā-husūs*
Şerh-i İsmā'ıl Hakkī-i be-nām
- 7- *Her birinde başka başka hāl var*
Tab'a ufaktır velī mevzūn kelām
- 8- *Anlar olmuş dūr-nisār-ı ma'rifet*
Āciz-āne ben de verdim hoş nizām
- 9- *Maksadım arz-ı hüner etmek değil*
Bir eserle etmedir ibkā-yı nām
- 10- *Hak Ta'ālā'dan niyāzım Nā'ilī*
Feyz-i rahmettir ilā yevmi'l-kıyām
- 11- *Hakk'a şükrettim dedim tārīhini*
Şerh-i nev Kenz-i Nasāyih oldu tām 1292

Nâilî Salih Efendi bu manzumeyi remel bahrinden Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün vezniyle kıt'a-i kebire nazım şekliyle yazmıştır. Bu tarih manzumesi sayesinde eserin 1292 yılının *mâh-ı sıyâmında* yani *Ramazân* ayında bitirildiği anlaşılmaktadır. Bu miladî olarak 1875 yılının Ekim ayına denk gelmektedir.

Bin iki yüz doksan iki sâliniñ
Şehr-i gufrānı olan mâh-ı sıyām

Nâilî Salih Efendi'nin eserini beş ay gibi kısa bir sürede bitirdiğini ise şu mısra haber vermektedir. Böylece eserinin telifine mayıs ayının sonlarında başladığını tahmin etmek mümkündür.

Oldu beş ayda pezîrâ-yı hitâm

Nâilî Salih Efendi, edebiyatımızdaki Pend-nâme şârihleri arasından yalnızca İsmail Hakkı Bursevî'yi ismen zikretmekte diğerlerinin ise sadece sayısı hakkında kesin olmayan bir bilgi vermektedir. Muhtemelen İsmail Hakkı Bursevî'nin diğer Pend-nâme şârihlerine nazaran daha meşhur bir şârih olmasının da ismen zikredilmesinde payı vardır.

Gerçi üç beş şerhi vardır bâ-husûs

Şerh-i İsmâ'îl Hakkî-i be-nâm

Nâilî Salih Efendi bu şerhleri överek kendi eserini tevazu ile daha basit bir seviyede görür. Elbette ki böyle bir yaklaşım, şârihin meşrebine ve o dönemin ahlak anlayışına uygun bir tavidir.

Anlar olmuş dür-nisâr-ı ma'rifet

Âciz-âne ben de verdim hoş nizâm

Akabinde eseri niçin yazdığını ifade eden bir beyit gelmektedir. Bu beyit mesnevilerdeki sebab-i telif gibi eserin niçin yazılmış olduğunu açıklamaktadır. Bu beyte göre şârihin amacı isminin daha sonraki yıllarda da hatırlanması, baki kalmasıdır ki bu her sanatkârın en temel arzusudur.

Maksadım arz-ı hüner etmek değil

Bir eserle etmedir ibkâ-yı nâm

Nâilî Salih Efendi son iki beytinde Allah'a dua ve şükür ettikten sonra 1292 tarihini veren tarih mısrasını vererek bu manzumeyi bitirir.

Hak Ta'ālā'dan niyāzım Nā'ilī

Feyz-i rahmettir ilā yevmi'l-kıyām

Hakk'a şükrettim dedim tārīhini

Şerh-i nev Kenz-i Nasāyih oldu tām 1292

Eser tarih düşüren başka şâirler ve şâhisler da vardır. Bu tarihler sayesinde birtakım malumatlar elde edebiliyoruz. Eserin 278 numaralı sayfasında Bulak Matbaası'nın Türkçe eserler bölümünde musahhih olan Mehmet Necip Efendi'nin tarihi mevcuttur.

Matba'a-i Türkī Musahhihi Mehmet Necib Efendi'niñ İşbu Şerhiñ Te'lifine Söyledikleri Tārīh

1- *Gördükte bu nazm-ı hoş-edāyı*

Tārīhini söyledim Necibā

2- *Bu şerh ile Nā'ilī cihāna*

Bir Kenz-i Nasāyih açtı hakkā 1292

278–279 numaralı sayfalar arasında mensur olarak yazılmış bir ibare bulunmaktadır. Bu mensur ibareye göre eserin basılmasını isteyen Mansur Paşa'dır. Şârihle aralarında mevcut olan münasebet dolayısıyla “*sahīfe-i ālemde bir ber-güzār kalmak niyet-i hayriyyesiyle tab' u neşrine hüsn-i rağbet buyurmalarıyla*” yani bir nevi hediye kabûlinden eserin basılmasını istemiştir. Daha sonra İsmail Paşa'nın yönetimindeki Bulak Matbaası'nda, Hüseyin Hüsnü Efendi'nin gözetiminde, Mehmet Hüsnü Efendi'nin vekâletinde, Ebû'l-ayneyn Ahmet Efendi'nin tetkikleriyle ve Antakyalı Mehmet Necip Efendi'nin tashihi yani düzeltmeleriyle 1294 senesinin Muharreminin ortalarında basılmıştır ki bu milâdî olarak 1877 yılının Ocak ayına denk gelmektedir. Buradan şu husus anlaşılmaktadır:

Eser 1292 yılında telif edilmiştir. Ancak matbaada basıldığı tarih 1294'tür. Eser, yazıldıktan iki sene sonra tabedilmiştir.

Bu 278–279 numaralı sayfalar arasındaki mensur ibareyi yazan kişinin kim olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak bu açıklamanın, Bulak Matbaası'nın Türkçe eserler bölümü musahhihi Mehmet Necip Efendi tarafından yazıldığı şu ibareden anlaşılmaktadır:

“Antakyalı Müftü-zâde Mehmet Necîb (...) tashîh-i âciz-ânesiyle”

O devrin anlayışına göre hiç kimse bir başkası için *tashîh-i âciz-ânesiyle* şeklinde bir ibareyi kullanmayacağı için bu yazıyı Mehmet Necip Efendi'nin yazdığı kanaati hâsıl olmuştur.

“Ulemâ-i fazîlet-(...) ve şu'arâ-yı be-nâmdan Sâlih Nâ'ilî Efendi'niñ âsâr-ı ber-güzîdelerinden olan işbu Kenz-i Nasâiyih nâm şerhleri Dâmâd-ı Hidiv Ekremî devletlü Mansûr Pâşâ hazretleriniñ manzûr-ı ma'ârif-pesendleri olup husûsen şârih-i merhûmuñ dâ'ire-i mekârim-i fâhirelerine tereddüd ve intisâbları olduğu cihetle sahîfe-i âlemde bir ber-güzâr kalmak niyet-i hayriyesiyle tab' u neşrine hüsn-i rağbet buyurmalarıyla fermân-fermâ-yı hitta-i Kâhire Hidiv-i ma'ârif ünvân velîyyü'n-ni'am-ı bî-îmtinân İsmâ'îl Pâşâ Yesser Allâhu Mâyeşâ efendimiz hazretleriniñ eyyâm-ı hüner-i bâhirelerinde meşhûr-ı âfâk olan Bulak Matba'ası'nda izzetli Hüseyin Hüsnü Beyefendi'niñ nezâret-i mehâret-i gâyet rif'atli Mehmet Hüsnü Efendi'niñ vekâlet ve hüsn-i dikkatleri ve Ebû'l-'ayneyn Ahmet Efendi'niñ mülâhaza-i müdekkikâne ve Antakyalı Müftü-zâde Mehmet Necîb (...)tashîh-i âciz-ânesiyle bin iki yüz doksan dört sene-i hicriyesi muharremü'l-harâmîñ evâsıtında tab' u temsîl olunmuştur.”

Eser tarih düşürenlerden birisi de Mustafa Mestî Efendi'dir. Aruzun remel bahrinden Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezni ile gazel nazım şekli kullanılarak düşürülen bu tarih, eserin telifine değil tab'ına yani basım tarihine düşürülmüştür. 11 beyitten oluşan tarih, Nâilî Salih Efendi'nin övgüsünü ihtiva eden beyitlerle başlamaktadır.

Ehl-i irfân u hünerden Nâ'ilî bir yâdigâr

Kıldı bu âsâr-ı kilkin sa'y edip leyl ü nehâr

Sâlih olduğun eder isbât anıñ bu himmeti

*Oldu zîrâ nazm-ı şerh-i pend ile gevher-nisâr*²²

²² Bu mısra metinde “*Oldu zîrâ nazm-ı şerh-i pend ile gevheri-nisâr*” olarak geçmektedir. Ancak hem vezin hem de mana göz önüne alındığında “*gevher-nisâr*” şeklinde okumak daha isabetli olacaktır.

*Başka bir te'sîr ü lezzet buldu bu şerh ile pend
Şeyh Attâr eylesin cennette şimdi iftihâr*

Bu manzumenin bazı beyitlerinde adeta bir pend-nâmeysi çağrıştıran ve nasihat veren ifadelerle karşılaşırız.

*Hâb-ı gafletten seni ikâz eyler bu kitâb
Kıl tilâvet rûz u şeb zihniñde pend etsin karâr*

*Mu'teberdir nezd-i Mevlâ'da gürûh-ı evliyâ
Anlarıñ güftârına vâcibdir etmek i'tibâr*

*Cümle ma'nâyı sana bu şerh-i nev kıldı beyân
Anlayıp bu gün güzelce olma yarın şerm-sâr*

Mehmet Necip Efendi'nin 278 numaralı sayfada zikrettiği Mansur Paşa'nın ismi bu manzumede de görülmektedir. Mustafa Mestî de Mehmet Necip gibi eserin, Mansur Paşa'nın *himmetiyle* tabedildiğini belirtiyor.

*Hazret-i Mansûr Pâşâ-yı şeref-pîrâ her ân
Sağ olup âsâr-ı hayrın göre âlem sad-hezâr*

Son beyitte ise Kenz-i Nasâyih'in basımına düşürdüğü tarihi vermektedir (1294).

Basılıp Kenz-i Nasâyih oldu her nush âşikâr (1294)

Aşağıda Mustafa Mestî Efendi'nin yazdığı manzumenin metni verilmiştir.

“Nükte-perdâzân-ı asriyye ve sühan-sâzân-ı Mısriyyeniñ şâ‘ir-i hünermendi Mustafa Mestî Efendi’niñ işbu manzûmeniñ tab‘ u temsiline dâ‘ir inşâd buyurdıkları târîh-i vâlâlarıdır.”

Fâ‘ilatün Fâ‘ilatün Fâ‘ilatün Fâ‘ilün

- 1- Ehl-i irfân u hünerden Nâ‘ilî bir yâdigâr
Kıldı bu âsâr-ı kilkin sa‘y edip leyl ü nehâr
- 2- Sâlih olduğun eder isbât anıñ bu himmeti
Oldu zîrâ nazm-ı şerh-i pend ile gevher-nisâr
- 3- Başka bir te’sîr ü lezzet buldu bu şerh ile pend
Şeyh Attâr eylesin cennette şimdi iftihâr
- 4- Eyledi ol Şeyh-i Kâmil nush u pendî bî-riyâ
Rûhuna her-gâh ede rahmet Cenâb-ı Kırdgâr
- 5- Dü cihânda dâ‘imâ ârâm u râhat-yâb olur
Böyle zâtıñ gevher-i pendin edenler gûşvâr
- 6- Hâb-ı gafletten seni ikâz eyler bu kitâb
Kıl tilâvet rûz u şeb zihniñde pend etsin karâr
- 7- Mu‘teberdir nezd-i Mevlâ‘da gürûh-ı evliyâ
Anlarıñ güftârına vâcibdir etmek i‘tibâr
- 8- Cümle ma‘nâyı sana bu şerh-i nev kıldı beyân
Anlayıp bu gün güzelce olma yarın şerm-sâr

- 9- *Hazret-i Mansūr Pāšā-yı şeref-pīrā her ān*
Sağ olup āsār-ı hayrın göre ālem sad-hezār
- 10- *Himmetiyle tab‘ olundu işte bu şerh-i nefīs*
Ömr ü iclālin füzūn etsin anıñ Perverdigār
- 11- *Geldi bir mısra‘la Mestī tab‘ına tārīh-i tām*
Basılıp Kenz-i Nasāyih oldu her nush āşikār 1294

Kenz-i Nasāyih’in basımına düşürülen ikinci tarih ise Abdülkerim Faik Efendi tarafından kıt‘a-i kebir nazım şekliyle remel bahrinden Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün vezniyle düşürülmüştür. Aşağıda Abdülkerim Faik Efendi’nin manzumesi verilmiştir.

Abdulkerim Fā‘ik Efendi’niñ Tārīhleri

Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün

- 1- *Bārekallāh Nā‘ilī Sālih Efendi nazmla*
Şerh edip pendı bıraktı dehrde bir hoş eser
- 2- *Dilerim bu cevher ü dürr-i ma‘ārif kenzine*
İ‘tibār vere hemān lutf-ile (... ..) kadr
- 3- *Müjdeler āfāka Fā‘ik şimdi bu tārīhte*
Kıldı bu Kenz-i Nasāyih basılıp neşr-i güher 1294

Eserin 280 numaralı sayfasının sonunda, *Musahhih-i Mūmā İleyh* başlığı altında Bulak Matbaası musahhihi Mehmet Necip Efendi’nin tarihi bulunmaktadır. Aslında 278 numaralı sayfada yine aynı şahsa ait bir tarih bulunmaktadır. Ancak 278 numaralı sayfadaki tarih eserin *te‘lifine* yani

yazımına düşürülmüştü. Ancak, bu son tarih ise eserin *tabına* yani basımına düşürülmüştür.

Tarih, kıt'a-i kebire nazım şekliyle yazılmıştır. Manzumenin ikinci beytinde Nâilî Salih Efendi'nin vefatı ile alakalı bir bilgi vardır. Bu ifadeye göre Kenz-i Nasâiyih Bulak Matbaası'nda basılmakta iken Nâilî Salih Efendi vefat etmiştir. Şâir, Kenz-i Nasâiyih'in matbu halini görememiştir. Belki de eserin tabına düşürülen üç tarihin yanında Nâilî Salih Efendi'nin tarihinin mevcut olmamasının sebebi de budur. Çünkü elimizde Nâilî Salih Efendi'nin sadece eserin te'lifine düşürdüğü tarih bulunmaktadır.

Musahhîh-i Mûmâ İleyhiñ Tārîhleri **Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**

- 1- *Nâ'ilî Sâlih Efendi salâh-ı endîşe kim*
Pendi nazmen şerh ü izâh etti mânend-i güher
- 2- *Dest-gâh-ı tab'a kondukta bu manzûme hemân*
Kendi kaldı kâr-gâh-ı dehrden hayfâ güzêr
- 3- *Şerhi gezsın dehrde rağbet bulup elden ele*
Rûhu da dârü'l-karâr-ı cenneti etsin makarr
- 4- *Söyledim târîh-i temsîlin Necîbâ ben dahi*
Tab' ile Kenz-i Nasâiyih kevnde kaldı eser

Sonuç:

Araştırmalarımız neticesinde, Kenz-i Nasâiyih üzerine daha önce bir çalışma yapıldığına dair herhangi bir kayda rastlamadık. Bu yüzden Kenz-i Nasâiyih ilim âlemince meçhul bir eserdir. Bu makalede, klâsik tarzda yazılmış bir şerh örneği olan Nâilî Salih Efendi'nin Kenz-i Nasâiyih isimli eserini ve eserin Bulak Matbaası'ndaki baskısında mevcut olan takriz, tarih ve açıklamaları incelemeye gayret ettik. Şerh edebiyatında manzum tarzda yazılmış Pend-i Attâr şerhlerinin fazla olmaması Kenz-i Nasâiyih'e hususi bir kıymet kazandırmaktadır. Ayrıca Kenz-i Nasâiyih üzerine yapılacak metin neşri ve incelemeleriyle Klâsik Edebiyat'ın önemli bir penceresi olan *şerhleri* anlamada

bir adım daha atmış olacağız. Bu eserlerin yeni yöntemlerle tetkikleri ise önümüze yeni ufuklar ve çalışma alanları açacaktır.

KAYNAKÇA

- AHTERÎ, Mustafa Çelebi, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310.
- BİLGİN, Azmi, *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1998.
- BURSALI, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- ÇİFTÇİ, Ömer, *Hâtîmetü'l-eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şâirleri*, C. II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İPEKTEN, Haluk, *Nâ'îl-i Kadîm Divanı Edisyon Kritik*, MEB Yayınları, İstanbul 1970.
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- KARATAŞ, Turan, *Takriz Edebiyatı*, Hece Yayınları, Ankara 2002.
- KILIÇ, Atabey, “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler” , *Turkish Studies*, Volume 4/6 Fall 2009.
- TUMAN, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâ'îlî*, C. II (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- MEHMET, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV (Haz. Orhan Hülagü, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş), Sebil Yayınevi, İstanbul 1998.
- MUALLİM Nâcî, *Lügat-ı Nâcî*, İstanbul 2006.
- SARAÇ, M.A. Yekta, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2007, C. II.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “Attâr, Ferîdüddîn”, *D.İ.A.*, İstanbul 1991, C. IV.
- ŞEMSEDDİN, Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989.
- TANPINAR, A. Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003.
- VAUX, Carra de, “Şerh”, *İ.A.*, M.E.B. İstanbul 1978, C. XI.